

Azərbaycan Respublikası
"Təhsil" Cəmiyyəti

ŞUŞA-250

*Elmi-praktik konfransın
tezisləri*

2001
196

Azərbaycan Respublikası
"Təhsil" Cəmiyyəti

73(2A)
\$ 88

Şuşa (Pənahabad)-250

*Elmi-praktik konfransın
tezisləri*

14 mart 2001-ci il

Bakı

69613

69376

73(2A). 10

"Şuşasız, Ağdamsız, ümumiyyətlə

Qarabağsız Azərbaycan yoxdur".

Heydər Əliyev

Azərbaycan Respublikasının prezidenti

ŞUŞA ŞƏHƏRİNİN YARANMASI VƏ İNKİŞAFI

Camal Mustafayev, tarixçi, dosent

Nadir şahın ölümündən (1747) sonra Azərbaycan ərazisində meydana gəlmiş müstəqil xanlıqlar içərisində Qarabağ xanlığı mühüm mövqeyə malik idi. Bununla belə yarandığı dövrdə möhkəmləndirilmiş paytaxt şəhərinin olmaması xanlığın təhlükəsizliyi üçün ciddi problemlər yaradırdı. Pənahəli xan tərəfindən tikdirilmiş Bayat və Şahbulaq qalaları isə bu problemi həll edə bilmədilər.

Xanlığın mərkəzi hələ Şahbulaq qalasında olarkən Pənahəli xan güclü müdafiə imkanlarına malik yeni şəhərin inşası üçün tədbirlər görməyə başladı. 1750-51-ci illərdə onun əmrilə üç tərəfdən sıldırım qayalarla əhatə olunan və dəniz səviyyəsindən 1400 metr hündürlükdə yerləşən dağ yaylasında Şuşa qalasının əsası qoyuldu. 1756-57-ci ildə şəhərin təhlükəsizliyini təmin etmək üçün ən zəruri işlər artıq görülüb başa çatdırılmışdı.

Şuşanın bir şəhər kimi formalaşmasını şərti olaraq üç mərhələyə bölmək olar. Çox qeyri-sabit şəraitdə 1763-cü ilə qədər davam etmiş, birinci mərhələdə tikinti işləri bir qədər tələsik aparılmışdı. Bu dövrdə şəhərin "Çuxur" adlı şərq hissəsində 9 məhəllə salınmışdı. İbrahimxəlil xanın hakimiyyəti dövründə (1763-1806) təsadüf edən ikinci mərhələdə Şuşada aparılan tikinti işləri daha keyfiyyətli və möhtəşəm olmuşdur. Bu dövrdə şəhərdə yaşayış məhəllələrin sayı 17-yə çatmışdı. XIX əsrə əhatə edən üçüncü mərhələdə şəhərin dağlıq qərb hissəsində yeni 12 məhəllə salınmış və əslində bununla Şuşanın formalaşması başa çatmışdı.

Şuşa XVIII əsrin ikinci yarısında dəfələrlə düşmən hücumlarına məruz qalmışdı. İranda hakimiyyət uğrunda mübarizə aparan Məhəmməd həsən xan Qacar (1758) və Fətəli xan Əfşarın (1762) Şuşanın ələ keçirmək cəhdləri tamamilə iflasa uğramışdı. Qala divarlarının möhkəmliyi və üç tərəfdən sıldırım qayalarla əhatə olunması Şuşanın alınmaz qalaya çevirmişdi. Ağa Məhəmməd xan Qacarı 1895-ci ildə olmuş hücumu da bu səbəbdən uğursuzluqla nəticələnmişdi.

Şuşa Azərbaycanın mühüm ticarət və sənətkarlıq mərkəzlərindən biri idi. Beynəlxalq ticarət yollarının kəsişdiyi yerdə yerləşən Şuşa İran, Türkiyə, Hindistan, Rusiya və Avropa ölkələri ilə ticarət əlaqələri saxlayırdı. Şəhərdə çalışan çoxsaylı sənətkarlar ordusu əhalinin bütün zəruri tələbatını ödəyirdi. Toxuculuq və xalçaçılıq daha yüksək inkişaf səviyyəsinə çatmışdı. Şuşa xalçalarının şöhrəti çox uzaqlara yayılmışdı.

ŞUŞA ME'MARLIĞI

Rizvan Qarabağlı, *me'marlıq namizədi*

Azərbaycan kiçik xanlıqlara bölünəndə Qarabağ bölgəsinə Pənahəli xan hökmrənlik etməyə başlamışdır. Daha doğrusu Qarabağ xanlığını yaradan elə Pənahəli xanın özü olmuşdur. Ətrafında 250-dən çox kəndi birləşdirən Qarabağ xanlığının mərkəzi isə Pənahabad (Şuşa) şəhəri idi.

Şuşanın estetik simasının özünəməxsusluğunun səbəbi xeyli dərəcədə təbii landşaftın topoqrafik spesifikasiyindədir. Bu isə me'marlıqda mənzərənin birliyinin nümunəsidir. Şuşanın şəhərsalma strukturunun formalaşmasına Şərqi feodal şəhərləri üçün səciyyəvi olan məhəllələrə bölgü böyük təsir etmişdir. Şuşanın və onun ayrı-ayrı məhəllələrinin me'marlıq-planlaşdırma quruluşunun yaranması əsasən üç mərhələyə bölünür. Birinci mərhələ – qala divarlarının və qəsrlərinin tikilməsi, şəhərin şərq sahəsinin aşağı hissəsinin tikilişi və aşağı məhəllələrin formalaşması – 1750-1754-cü illərdə başlanmışdır. İkinci mərhələ – şəhərin şərq sahəsinin yuxarı hissəsinin tikilişi və yuxarı məhəllələrin formalaşması – İbrahim xanın hökmrənliyi dövrünə (1759-1806) təsadüf edir. Üçüncü mərhələ – şəhər ərazisinin daha dəri-ələli qərb yuxarı hissəsinin tikilişi və burada məhəllələrin yaranması – Qarabağ xanlığının Rusiya ilə birləşməsindən sonra (1805-ci il) özünün sərəməli inkişafını tapmışdır. Aşağı və yuxarı məhəllələrin yaşayış rayonlarının tikilişinin qurtarılması və qərb məhəllələrinin formalaşması ilə Şuşanın me'marlıq-planlaşdırma quruluşunun inkişafının son, üçüncü mərhələsi başa çatmışdır. Bu mərhələyə, dördüncü – Sovet dövr me'marlıq mərhələsini də əlavə etmək olar. Lakin bu dövrdə me'marlıq konstruksiyaya təbə edildiyindən bütün Azərbaycan me'marlığında olduğu kimi, Qarabağ və o cümlədən Şuşanın da sovet dövr me'marlığı özündən əvvəlki (XVIII - XIX) me'marlığından çox zəif görünür.

Şuşanın ticarət meydanları, karvansaraları və məscidləri onun dağınıq məhəllə sisteminin me'marlığına bir nizamlayıcı şəhərsalma planlaşması gətirdi. Şəhərin bütün bu və ya digər me'marlıq abidələrinin yaranmasında isə Qarabağ me'marlıq məktəbinin yaradıcısı Kərbəlayi Səfərxan Qarabağının xidmətləri böyükdür.

AZƏRBAYCANDA TƏHSİLİN İNKİŞAFINDA ŞUŞA MAARİFPƏRVƏRLƏRİNİN YERİ

Əjdər Ağayev, *pedaqoq, professor*

Azərbaycanın qədim diyarı Qarabağın baş şəhəri Şuşa səfalı havası, əsrarəngiz təbiəti, milli ənənələri, xalq sənəti dəyərlərini yaşadan istedadlı sənətkarları ilə yanaşı, yeni üsullu məktəbləri, təlim-tərbiyəçilik məharəti ilə seçilən ustad müəllimləri ilə də məşhurdur.

XVIII əsrin ortalarında buraya Qazax mahalından köçmüş istedadlı müdarris və şair Molla Vəqifin Şuşanın Saatlı məhəlləsində açdığı məktəb maarifin yayılmasında böyük rol oynamışdır. Ənənəvi Şərq təlim üsulları ilə işləyən məktəblər hər bir məhəllədə fəaliyyət göstərmişdir.

Şuşa şəhəri az bir müddətdə elm, təhsil, mədəniyyət, ticarət mərkəzinə çevrildiyindən nəinki yaxın Rusiyada, eyni zamanda Asiya və Avropanın tərəqqi etmiş ölkələrində tanınmışdır. Təsədüfi deyildir ki, yeni üsullu dünyəvi məktəblərin açılışından sonra oranı bitirən gənclər ali təhsillərini Rusiya və Avropanın universitetlərində və akademiyalarında almışlar. Bu bir faktıdır ki, Rusiya XIX əsrin əvvəllərində Azərbaycanın şimal hissəsini işğal etdikdən sonra ilk dövlət məktəbini 1830-cu ildə Şuşada təsis etmişdir. Əsrin 40-cı illərində bu qəza məktəbi yüksək tipli şəhər məktəbinə çevrilmişdir. 80-ci illərdən orta təhsil verən məktəblər, musiqi və digər sənət məktəbləri geniş inkişaf tapmışdır.

XIX əsrin ikinci yarısından fransız, rus, ərəb, fars və digər dilləri bilən, rəsm və musiqi məharəti ilə seçilən ziyalılar Şuşanın maarif mühitini daha da zənginləşdirmişlər. Bunların içərisində ictimai fikrin təhsilin, elmin və ədəbiyyatın inkişafında müstəsna xidmətləri olan Xan qızı Natəvan, Səfərli bəy Vəlibəyov, Camal bəy Fətəlibəyov, Firidun bəy Köçərli, Əhməd bəy Ağaoğlu, Həşim bəy Vəzirov, Süleyman Sani Axundov, Fərhad Ağazadə, Mir Möhsün Nəvvab, Üzeyir bəy Hacıbəyov, Mirzə Xosrov Axundov, Həsən İxfə, Məhəmməd Mirzalı, Azad bəy Əmirov, Məmmədəddi Məhərrəmov, Südəbə xanım Tutayuk, Hüseyn Qayıbov və başqaları təkcə Şuşada deyil, həmçinin ölkədə təhsilin, maarifin inkişafında müstəsna xidmət göstərmişlər. Bu adamların bir qismi Şuşada, bir qismi isə Şuşa təhsilindən sonra Azərbaycanın müxtəlif yerlərində müəllimlik edərək təhsilin inkişafında yardımçı olmuşlar. Şuşalı müəllimlərin bir çoxu həm də yüksək təhsil alaraq mütəxəssislər, alim və tədqiqatçılar, incəsənət xadimləri kimi fəaliyyət göstərmiş, təhsil, elm və mədəniyyətin görkəmli nümayəndələri kimi tanınmışdır.

Göründüyü kimi, Azərbaycanda təhsilin, təhsil mədəniyyətinin inkişafında Şuşa mühiti mühüm amil olmuş, şuşalı maarifpərvərlər çox böyük rol oynamışlar.

TÜRK DÜNYASININ ŞUŞA MƏNŞƏLİ İCTİMAİ-SİYASİ XADİMLƏRİ

Şahnəzər Hüseynli, *filosof, professor*

Qarabağ xanlığı dövlət statusunda qərarlaşdığı və sonrakı inzi-bati ərazi kimi formalaşdığı zamanlardan bəri onun görkəmli dövlət və siyasi xadimləri pleyadası Azərbaycanın beynəlxalq əlaqələrində, daxili siyasi həyatında çox mühüm rol oynamışdır. Şuşanın bir paytaxt kimi binasını qoymuş Pənah xandan bu günə qədər bu diyardan çıxmış və müxtəlif ictimai-siyasi sahələrdə fəaliyyət göstərmiş xadimlərin Azərbaycanın taleyində xüsusi çəkisi vardır. Bütün Cavanşirlər şəcərəsinin xanlıq dövründə çox böyük dövlət və siyasi xadimləri olmuş, onlar Azərbaycanın taleyində milli xidmətlərlə seçilmişlər. Natəvan, Vaqif, Yusif Vəzir Cəmənəzəminli, Vəzirovlar preyadası və s. keçmiş və müasir siyasi- dövlət xadimlər tarixi şəxsiyyətlər kimi inkişafımızda böyük rol oynamışlar.

Şuşanın sosial-mə'nəvi mühitinin yetişdirməsi olan Əhməd bəy Ağaoğlunun intellektual formalaşması yolu sonralar Tiflisdən, Sankt-Peterburqdan, Parisdən keçmişdir. Böyük mütəfəkkir özünün bu intellektual potensialını və səviyyəsini Yaxın Şərqi mədəniyyət mərkəzlərindən olan Bakıda, Ankara və İstanbulda reallaşdırır. O süurlu həyatının bütün məhsuldar məqamlarını Azərbaycanda və Türkiyədə fəaliyyət göstərərək onlarca müxtəlif mətbuat orqanlarında siyasi, hüquqi, dini-teoloji, publisistik və jurnalistik istiqamətlərdə saysız-hesabsız məqalələrə həsr etmişdir. Bu məqalələrin sayı yüzlərdədir.

Ə.Ağaoğlu öz dünyagörüşünün əsas istiqamətlərini Türkiyədə çap etdirdiyi 20-yə qədər kitab və kitabçalarında ifadə etmişdir. Onların içərisində «Üç mədəniyyət» (1927, türkcəsi-1972), «Sərbəst insanlar ölkəsində» (1930) və «Dövlət və fərd» (1933) kitabları xüsusi elmi, siyasi və publisistik siqletlə seçilir.

Ə.Ağaoğlu Azərbaycan ictimai-siyasi və sosial-fəlsəfi fikrində liberal-demokratik düşüncə tərzinin ilk araşdırıcılarından biridir. Ağaoğlunun Şərqi-Qərbi dioxotomiyası çərçivəsində tədqiq etdiyi problemlər də onun tərəfindən ilk dəfə olaraq komparativ, müqayisəli-tarixi metodla təhlilə gətirilmişdir. Sovet dövrünün ideoloji me'yarları baxımdan mütəfəkkirin yaradıcılığı və onun məhsulları təhriflərlə qiymətləndirilmiş,

ona «mə'nəvi bir dissident» kimi yanaşılmışdır. İndi mütəfəkkirin irsi yeni metodologiyalarla tədqiq edilməkdədir.

QARABAĞ ƏDƏBİ MÜHİTİ

Qurban Bayramov, *əbədiyyatşünas, professor*

Bu günə qədər mə'lum olan ədəbiyyat tədqiqləri sübut etmişdir ki, Azərbaycan ədəbiyyatının və mədəniyyətinin inkişafında Azərbaycan ayrılmaz bir hissəsi olan Qarabağ ədəbi mühitinin əvəzsiz rolu olmuşdur. Lakin regional bir ədəbi mühit kimi, təəssüflər olsun ki, hələ də Qarabağ ədəbi mühitinin tarixi, təkamül yolu ayrıca öyrənilməmiş, tədqiqatlarda səpələnmiş bir şəkildə qalmaqdadır. Halbuki, Şirvan, Naxçıvan, Borçalı, Təbriz, Abşeron ədəbi mühitləri Qarabağ ədəbi mühitinə nisbətən daha əhatəli ayrıca bir rol kimi tədqiqata cəlb edilmişdir...

Qarabağ ədəbi mühitinin inkişafına tarixilik prinsipi ilə yanaşsaq, hələlik elmə mə'lum olan ilk qarabağlı şairin adı VII əsərdə yaşayıb-yaratmış Davtakin adıdır. Onun bu günə gələn yeganə şe'ri Alban çarı Cavanşirin ölümünə yazdığı ağı mətnidir...

Sonrakı mərhələlərdə, yə'nə Pənahabad şəhərinin mövcudiyətinə qədər ədəbiyyat tarixində xeyli "Bərdəlilər", "Beyləqanilər", "Gəncəvilər" in yazıb-yaratdığı şahidi olarıq ki, bütün bunları tədqiqata cəlb etmək vacibdir...

XVIII-XIX-XX əsr Qarabağ ədəbiyyatının inkişafına ən kamil, coşğun, yüksək inkişaf səviyyəsinə çatmış mərhələlərini təşkil edir. Bu mərhələdə fəaliyyət göstərmiş sənət korifeylərinin adlarını çəksək, vəziyyətə aydınlıq gəlir. M.P.Vaqif ədəbi mühiti (ilk realist şe'rin banisi), Q.B. Zakir Azərbaycan satirasının bünövrə daşını qoyan böyük sənətkar (XIX), Aşıq Valeh, Aşıq Pəri (Azərbaycanda aşıq şe'r mühitinin baniləri və ilk klassik qadın aşıq- XIX), Xurşid banu Natəvan (Məshəti Gəncəvidən sonra ən qüdrətli Azərbaycan qadın şairi), N.B.Vəzirov, Ə.Haqverdiyev Azərbaycan dramaturgiyasının banisi M.F.Axundov ən'ənələrinin yeni mərhələdə davamçıları, Ü.Hacıbəyli - Şorqda ilk dahi bəstəkar, böyük dramaturq, qəzetçi, publisist, yazıçı; Əhməd bəy Ağaoğlu Azərbaycan dövlətçiliyinin ilk nəhəng ideoloqlarından biri, XX əsrin ikinci yarısından fəaliyyət göstərən yüzdən ziyadə Qarabağ yazıçıları, dramaturqları, şairləri, publisistləri, jurnalistləri, alimləri - İlyas Əfəndiyev, Bayram Bayramov, Mehdi Məmmədov, Əkbər Ağayev, Qulu Xəlilli, Əlif Qasımov, İsi Məlikzadə,

Məcid Şamaxov, Sabir Əhmədov, Famil Mehdi, Teymur Elçin, Cahangir Gözəlov, Cəmil Əlibəyov, Şahmar Əkbərzadə, Aqil Abbas, Vaqif Cəbrayılzadə, Əli Əmirov, Ənvər Əhməd, Yusif Kərimov, Arif Hacıyev, Kamil Vəliyev və onlarla digərləri Azərbaycan ədəbiyyatının ən görkəmli simalarına çevrilmişlər və Azərbaycan ədəbiyyatını öz orijinal bədii-estetik və elmi təfəkkürləri, dəyərləri kamil yaradıcılıqları ilə zəngiləşdirmiş və inkişaf etdirmişlər...

AZƏRBAYCAN TEATRININ FORMALAŞMASINDA ŞUŞA MÜHİTİNİN ROLU

İlham Rəhimli, teatrşünas, professor

Şuşa şəhəri binə olandan onun iqtisadi, ticarət, sosial həyatı ilə yanaşı, mədəni mühiti də güclü inkişafda olub. Hələ XVIII əsrin sonlarından Şuşada məhərrəmlik təziyyələrində Şəbih tamaşaları oynanırdı. Eyni zamanda şəhərdə müxtəlif səpkili konsertlər olurdu.

XIX əsrin qırxıncı illərində Şuşada Lamberkerin sirk truppası fəaliyyət göstərirdi. Həmin şəhər klubunda çıxış edirdi.

«Kavkaz» (1848, № 43) yazır ki, Şuşada olvan dekorlarla bəzənən teatr tamaşaları göstərilib. Ondən dörd il sonra şəhər ziyalı Mirzə Əbdüllətif dramaturq Mirzə Fətəli Axundzadənin komediyalarının surətini gözəl xəttlə köçürüb.

XIX əsrin sonlarında Şuşada Mirzə Muxtar Məmmədov, Yusif bəy Məlikhaqənzərov, Haşım bəy Vəzirov, Bədəl bəy Bədəlbəyov, Firudin bəy Köçərli, Həsənli bəy Sarıcalinski, İsmayıl bəy Şəfəbəyov, Cabbar Qaryaqdıoğlu, Əbdürrəhim bəy Haqverdiyev kimi teatr fədailəri fəaliyyət göstərir, tamaşalar hazırlayırdılar.

Şəhərdə həmçinin musiqiçilər (rəhbəri Mir Möhsün Nəvvab), xəttatlar (rəhbəri Kərbəlayi Səfi xan), xanəndələr (rəhbəri Hacı Hüsü), nüsxəbəndlər (rəhbəri Məşədi Əkbər), me'marlar (rəhbəri Kərbəlayi Səfi xan) məclisləri qızğın fəaliyyət göstərirdi.

1891-ci ildə Xandəmirov Şuşada yeni teatr binası tikdirir. Burada Şekspirin «Otello» faciəsi, Mirzə Fətəlinin, Nəcəf bəy Vəzirovun komediyaları, Əbdürrəhim bəyin faciə və məsxərələri oynanırdı.

Natəvanın qızı Xanbikə xanımın evindəki məktəbdə də tamaşaları göstərilir, konsertlər, müxtəlif mədəni müsəmirələr keçirilirdi.

1938-1942-ci illərdə Şuşa Dövlət Dram Teatrı fəaliyyət göstərirdi. Bu teatr 1943-48-ci illərdə Dövlət Dram Teatrı adı ilə çalışıb. Teatrda repertuarın əsasını yuxarıda adlarını çəkdiyim dramaturqların

əsərləri ilə yanaşı, Üzeyir bəyin, Zülfüqar bəyin opera və operettaları da təşkil edilib.

1949-cu ilin əvvəllərindən teatr 1990-cı ildən Şuşa Musiqili Dram Teatrı kimi fəaliyyətdədir.

QARABAĞ VƏ ELM

Cəlal Allahverdiyev, riyaziyyatçı, EA-nın müxbir üzvü
Rəhim Hüseynov, astrofizik, professor

250 il bundan əvvəl Qarabağ xanlığının paytaxtı Şuşa şəhəri inşa olunandan üzü bu yana Qarabağ torpağında neçə-neçə mütəfəkkir, musiqişünas, yazıçı, sənətşünas formalaşmış, ərsəyə çatmışdır.

Bu böyük şəxsiyyətlər və onların nəsilərindən olanların elmi fəaliyyətlərinin nəticələri təkcə Azərbaycanda deyil, eləcə də yaxın və uzaq xaricdə həmişə yüksək qiymətləndirilmişdir.

Qarabağ xanlığının ilk onilliklərindən başlayaraq bu coğrafi məkan xalqına Mirmövsum Nəvvab, Mehmandarovlar, Qayıbovlar, Əhmədbəy Ağaoğlu, Firudin bəy Köçərli, Əbdürrəhim bəy Haqverdiyev, Yusif Vəzir Cəmənəzəminli, Üzeyir bəy başda olmaqla Hacıbəyovlar, Nərimanbəyovlar, Bədəlbəylilər, Vəzirovlar, Lətif Kərimov, Mehdi Məmmədov, Ağayevlər, Zöhrəbəyovlar, Bahadur Eyvazov, Cuvarlılar, Bəhram Mirzəyev Validə Tutayuc və əslində hələ sadalanmalı olan digər böyük şəxsiyyətlər, o cümlədən elm fədailəri bəxş etmişdir.

Elmin demək olar ki, bütün sahələri üzrə son onilliklərdə, əslində keçən bir əsrdə elə alimlər yetişmişdir ki, onlar müxtəlif elm sahələrində dünyada tanınan alimlər siyahısına düşmüşlər. Bu elm sahələrindən riyaziyyat, fizika, kimya, biologiya-tibb, energetika, informatika, hesablama texnikası və avtomatlaşdırmanı, əslində bütün dəqiq elmləri, bütövlükdə təbiət elmlərini və texnikanın, demək olar, bütün sahələrini göstərmək olar.

Əlbəttə, Qarabağın elmə verdiyi səmərədə humanitar elmlərin nümayəndələri də az deyildir. Burada yaradıcılığın bilavasitə tariximizlə, mədəniyyətimizlə, əxlaqımızla, ibrətamiz adət və ənənələrimizlə bağlayan Üzeyir Hacıbəyov, Əbdürrəhim bəy Haqverdiyev, Yusif Vəzir Cəmənəzəminli kimi sənət fədailərinin elmi fəaliyyətlərini xüsusi qeyd etmək lazımdır.

1945-ci ildə Azərbaycan Elmlər Akademiyasının yaranmasından sonra onun həqiqi və müxbir üzvlərinin siyahısında Qarabağın töhfəsi qürur hissi doğurur. Bu siyahıda 13 akademik və bu qədər də müxbir

üzvü Qarabağ torpağının töhfəsidir. Bunların içərisində Amerikanın, Kanadanın, Qərbi Avropa ölkələrinin, Yaponiyanın elm aləmində tanınanı və şöhrətli az deyil.

Yüzlərə emlər namizədi, emlər doktoru və professoru Qarabağın yetişdirməsidir. İndi onların bir qisminin səsi Azərbaycandan çox-çox uzaqlardan Amerikanın, Kanadanın, Qərbi Avropa ölkələrinin elm mərkəzlərindən və universitetlərindən gəlir.

Qarabağın dünya elminə verdiyi elm xadimlərilə Azərbaycanımızın fəxr etməyə haqqı vardır!

Ü.HACIBƏYOV AZƏRBAYCAN PROFESSIONAL MUSIQISININ BANİSİDİR

Ramiz Zöhrabov, *musiqişünas, professor*

Uşaqlıq illərini füsunkar mənzərəli Şuşa şəhərində keçirən Üzeyir Hacıbəyov ilk musiqi təəssüratını da məhz bu şəhərdə eşitdiyi melodiyalarından, muğamlardan almışdır. Musiqi və poeziyanın vətəni olan Şuşada kiçik Üzeyir dayısı Ağalar Əliverdibəyovun köməyli Azərbaycan musiqisini mənimsəyir.

1904-cü ildə Ü.Hacıbəyovun Bakıya gəlişi onun yaradıcılığı üçün geniş imkanlar yaradır.

Ü.Hacıbəyov musiqi tariximizə ən əvvəl milli operaların banisi kimi daxil olmuşdur. Milli operanın əsasını onun «Leyli və Məcnun» operası təşkil edir. 1909-1915-ci illərdə Ü.Hacıbəyov «Şeyx Sənan», «Rüstəm və Zöhrab», «Şah Abbas və Xurşud banu», «Harun və Leyla», «Əsli və Kərəm» operalarını bəstələyir.

Ü.Hacıbəyov milli musiqili komediya janrının da təməlini qoymuşdur. Bəstəkarın «Ər və arvad», «O olmasın, bu olsun», «Arşın mal alan» musiqi komediyalarının melodik dili, güclü realizmi, ədəbi və orijinal dramaturji priyomları tamaşaçını valeh edir.

Ü.Hacıbəyovun yaradıcılığı çoxşaxəlidir. O, pedaqoji sahədə, jurnalistikdə, ədəbiyyatşünaslıq və musiqişünaslıqda böyük istedad sahibi olmuşdur.

Ü.Hacıbəyov ilk professional musiqişünas alim kimi fəaliyyət göstərmişdir. Onun fundamental əsəri - «Azərbaycan xalq musiqisinin əsasları» istər musiqişünaslar, istərsə də bəstəkarlar üçün masaüstü kitabdır.

Ü.Hacıbəyov milli simfonik, kamera-instrumental, kamera-vokal janrlarının da banisidir.

O, Şərqdə ilk musiqi kollektivlərini – simfonik orkestri, xalq çalğı alətləri orkestrini, opera və baletlə bağlı kollektivləri, dövlət xor kapellasını, mahnı və rəqs ansamblını yaratmışdır.

Üzeyir bəy həmçinin orta musiqi ixtisas məktəblərinin, Bakı Musiqi Akademiyasının, musiqi texnikumlarının, uşaq musiqi məktəblərinin, eləcə də Azərbaycan Bəstəkarlar İttifaqının yaradıcısıdır.

BÜLBÜL AZƏRBAYCAN PROFESSIONAL VOKAL MƏKTƏBİNİN BANİSİDİR

Cəmilə Həsənova, *sənətşünaslıq namizədi*

Ustad xalq sənətkarları ilə şöhrət qazanmış, Azərbaycanda professional vokal ifaçılığının bünövrəsini qoymuş qüdrətli müğənnimiz Bülbülün də vətənidir.

Xalq trəfindən Bülbül adlandırılan sənətkar 1897-ci ildə Şuşada anadan olmuş, bu şəhərin sözlü-nəğməli mühiti onun sənətkarlığı üçün zəminə çevrilmişdir. O, ilk təhsilini də burada mədrəsədə almış, Molla İbrahimin məktəbində muğamın qayda-qanunlarını öyrənmiş, görkəmli xanəndə Cabbar Qaryağdı oğlundan sənətin sirlərini əxz etmişdir. İllər keçdikcə, onun sənətkarlığı artmış, o, ilk Azərbaycan operalarında da çıxış etmişdir. Daima öz sənətinə təkmilləşdirməyə can atan Bülbül Azərbaycan Dövlət Konservatoriyasında, sonra da İtaliyada təhsil almış, görkəmli opera müğənnilərinin yaradıcılığında bəhrələnmişdir.

Klassik vokal sənətinə ustalıqla yiyələnən Bülbül doğma xalq musiqisindən də ayrılmamış, Qərb və Şərq oxuma üsulları arasında qovuşma nöqtələri taparaq, xalq sənətkarlığı ilə professional vokal ifaçılığının vəhdətinə nail olmuşdur.

Mələhatli səs, böyük diapazon, bədii diksiya Bülbül yaradıcılığının ümdə xüsusiyyətləri olmuşdur. Böyük səhnə mədəniyyətinə malik olan bu müğənninin repertuarı çox zəngin idi. O, xarici ölkə bəstəkarlarının klassik opera ariyalarının və romansları, Azərbaycan bəstəkarlarının vokal əsərlərini, klassik muğamlarımızı özünəməxsus üslubda ifa edirdi.

Azərbaycan müğənnilərinin böyük bir nəslinin yetişməsində Bülbülün xidmətləri əvəzsizdir. O, görkəmli pedaqoq olmuş, öz təcrübəsini, sənətin sirlərini istedadlı gənclərə öyrətmişdir. O, həmçinin, vokal sənətinin əsaslarını və pedaqoji prinsiplərini elmi-nəzəri və metodik cəhətlərdən işləmişdir.

Bülbül folklorşünaslığın da inkişafında böyük rol oynamışdır. Onun rəhbərliyi ilə Elmi-tədqiqat musiqi kabinetinin təşkili, Azərbaycan xalq musiqi incilərini bəstəkarlarımız tərəfindən nota köçürülməsi musiqi tariximizdə dəyərli hadisədir.

Azərbaycan musiqi salnaməsində yeni səhifə açan milli professional vokal məktəbinin yaradıcısı Bülbülün ənənələri bütün Şərq vokal sənətinə böyük təsir göstərmişdir, müasir ifaçılarımız üçün gözəl örnəkdir.

AZƏRBAYCAN İNCƏSƏNƏTİNDƏ BƏDƏLBƏYLİLƏRİN ROLU

Nailə Rəhimova, sənətşünaslıq namizədi

Azərbaycanın füsunkar təbiətli, mədəniyyət ocaqlarından olan Şuşa bu gün tarixinin qara səhifələrini yaşasa da, onun əsrlərdən gələn sazlı-sözlü, nəğməli sədəsi xalqın yaddaşında kök salmışdır. Görkəmli xanəndələr, şairlər yetişdirən bu diyar öz böyük şəxsiyyətlərilə Vətənimizi şöhrətləndirmişdir. Həyat və yaradıcılıqları ilə tariximizdə silinməz iz qoyan Bədəlbəylilər nəslinə Şuşanın sənət şəcərəsindəndir.

Bədəlbəylilər nəslinin ən qocaman nümayəndəsi Bədəl bəy Bədəlbəyli - xalq maarifçisi idi. Lakin pedaqoji fəaliyyətlə bərabər aktyor kimi də özünü sınamışdır. O, Üzeyir Hacıbəylinin "Leyli və Məcnun" operasında Məcnun, İbn Salam obrazlarını ifa etmişdir.

Azərbaycanın musiqi mədəniyyətinin tərkib hissəsi olan musiqili teatrımızın əsasını qoyanlar içərisində Üzeyir Hacıbəyli və onunla çiyin-çiyinə çalışanlarla birgə Əhməd Ağdamski də (Bədəlbəyli) vardır. O, Azərbaycanda milli opera və operettalarda qadın obrazlarının ilk ifaçısı olmuşdur.

XX əsrin birinci yarısında Azərbaycan musiqi və teatr aləmində Əfrasiyab və Şəmsi Bədəlbəylilərin adları özünəməxsus yer tutur.

1940-cı il 18 sentyabr günü opera və balet teatrının səhnəsində "Qız qalası" baletinin tamaşaya qoyulması ilə onun müəllifi görkəmli bəstəkar Əfrasiyab Bədəlbəyli Azərbaycanda ilk milli balet məktəbinin yolunu açmışdır. Digər musiqi əsərləri, direktorluğu, balet və dram tamaşalarına liberottoları və tərcümələri ilə bəstəkar, pedaqoq, alim Ə. Bədəlbəyli musiqimizin inkişafına böyük təkan vermişdir.

Azərbaycan da musiqili-komediya teatrının yaranması və onun müasir inkişaf mərhələsi də XX əsrin 40-cı illərinə təsadüf edir. Yeni yaranan mədəniyyət ocağının direktoru və bədii rəhbəri vəzifələri Şəmsi Bədəlbəyliyə həvalə olunmuşdur. Müasir Azərbaycan rejissorluq məktəbinin görkəmli nümayəndəsi, xalq artisti Şəmsi Bədəlbəyli geniş

rejissorluq fəaliyyətiylə səhnə mədəniyyətimizin təkamülündə böyük rol oynamışdır.

Bu gün Bədəlbəylilər nəslinin layiqli davamçısı, Azərbaycanda ifaçılıq sənətinin ənənələrini inkişaf etdirən istedadlı pianoçu, Beynəlxalq Mükafat Laureatı, xalq artisti, professor Fərhad Bədəlbəylidir. Onun ifaçılıq ustalığı özünəməxsus ifadə tərziiylə, təsir-ediciliyiylə fərqlənir.

Bu gün Bakı Musiqi Akademiyasının rektoru kimi Fərhad Bədəlbəylinin müasir nəslin mə'nəvi estetik tərbiyəsində təşkilatçılıq qabiliyyəti xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Bütün bunlar yola saldıığımız yüzillik boyu Bədəlbəylilər şəcərəsinin milli musiqi sənətimizin inkişafına yüksək ideallarla xidmətlərini bariz təzahürləyir.

NATƏVAN VƏ MUSIQİ

Aydın Ziyadlı, musiqişünas, dosent

1. Xurşudbanu Natəvan – parlaq istedadlı və qabaqcıl ideyalara malik olan şəxsiyyət olmuşdur. Onun Azərbaycan mədəniyyətində və ictimai mədəniyyətində və ictimai həyatında qoyduğu izlər çox böyük olmuşdur.

2. Natəvanın yaradıcılığı müxtəliflik və rəngarəngliyə malikdir: onun poeziyasının özünəməxsus xüsusiyyətləri, rəssamlıq, əl işləri və s. olmuşdur.

3. Natəvan Şuşada «Məclisi-üns» yaradıcılıq məclisinin təşkilatçısı idi. Bu məclisdə şairlərlə bərabər Qarabağın tanınmış xanəndə və sazəndələri fəal iştirakda bulunurdular.

4. Azərbaycan xanəndə və professional bəstəkarların yaradıcılığında Natəvan poeziyasından istifadə olunmuşdur.

MİRZƏ SADIQ ƏSƏD OĞLU MÜASİR AZƏRBAYCAN TARININ YARADICISIDIR

Vaqif Əbdülqasimov, musiqişünas, professor

Azərbaycan musiqi aləti olan tar XIX əsrin 2-ci yarısına kimi beşsimli, iri çanaqlı, ağır çəkili və diz üstündə çalınan bir alət olmuşdur. Mənbələrə əsasən araşdırmalar göstərmişdir ki, bu tarın tarixi X əsrdən başlayır.

XIX əsrin 2-ci yarısında görkəmli tarzən, novator musiqiçi, Azərbaycanda və bütün Qafqazda, İranda və Orta Asiyada geniş

tanınan Mirzə Sadiq Əsəd oğlu (Sadiqcan) öz dövrünün musiqi mədəniyyətinin inkişafı ilə ayaqlaşmayan beş simli tarın çanaqlarında, simlərində və ən əsas pərdələrində mühüm dəyişikliklər edərək müasir Azərbaycan tarı yaratmışdır.

M.S.Əsəd oğlunun beş simli tarın çanaqlarındakı yenilikləri alətin fiziki-akustik səslənməsini gücləndirmiş, səslənmə tembrində vibrasiya effekti və sinədə çalınmağa imkan yaratmışdır.

Onun simlərdə etdiyi dəyişiklər say e'tibarilə beşdən on birə qədər artırılmışdır. Bu artırma tarın səslənməsini dolğunlaşdırmış, tembrinə yenilik gətirmiş və obertonlarını artırmışdır, ifa imkanlarını genişləndirmiş və nəticə e'tibarilə, yeni instrumental ifa interpretasiyası yaratmışdır. Yeni tar pərdələri sistemi imkan verir ki, qeyri-bərbər temperasiyalı muğamlarımız da burada mükəmməl ifa olunsun, həm də temperasiyalı Avropa və rus bəstəkarlarının əsərləri də çalınsın. Özündə temperasiyalı və qeyri-bərabər temperasiyalı səs düzümünü əks etdirən yeni tar pərdələri sistemi Azərbaycan musiqisinin inkişafında böyük rol oynamaqla, onun nailiyyətlərini üzə çıxarıb dünya xalqlarına tarı tanıtmış və musiqimizin bəhrələnməsinə yol açmışdır.

Müasir tar solo və müşayiətçi kimi müxtəlif tərkibli ansambl və orkestrlərdə əhəmiyyətli rol oynayır. M.S.Əsəd oğlunun yaratdığı tar, kamança və xanəndə üçlüyündə xüsusi yer tutur.

Tar simfonik orkestrin partiturasına daxil edilmişdir. Bu alət bütün Azərbaycan opera, balet, operetta, dram tamaşaları musiqisində mühüm alətlərdən biri kimi populyardır. Əsəd oğlunun yaratdığı müasir tar Azərbaycan xalq və professional musiqimizin təbliğ və inkişafında böyük əhəmiyyətə malikdir.

AĞALAR ƏLİVERDİBƏYOVUN MUSIQİŞUNASLIQ FƏALİYYƏTİ

Fəttah Xalqzadə, *musiqişünas, dosent*

Azərbaycan milli mədəniyyətinin keçmişini, bu gününü və gələcəyini unikal Şuşa şəhərinin ictimai-tarixi və bədii mühitindən ayrı təsvir etmək qeyri mümkündür. «Qafqazın konservatoriyası» kimi şərəfli bir ad daşıyan bu şəhərin zəngin musiqi ənənələri və maarif xadimlərinin fəaliyyəti musiqi elminin inkişafı üçün son dərəcə əlverişli olmuşdur.

Müasir Azərbaycan musiqişünaslığı fikrinin təşəkkülü və inkişafında görkəmli Şuşa ziyalılarından sayılan Ağalar bəy Əliverdibəyovun da mühüm xidmətləri olmuşdur. Onun bu sahədəki fəaliyyəti

bir sıra mütəxəssislər tərəfindən öyrənilsə də, hələ tam mənasında dəyərləndirilməmişdir.

A. Əliverdibəyov ixtisasca inşaat mühəndisi olsa da, Şuşanın mədəni mühiti onun bir musiqişünas kimi yetişməsinə həqiqətən konservatoriya rolunu oynamışdır. Bu aydın zəkali maarif xadiminin sənət görüşlərində orta əsr nəzəriyyəçilərinin müəyyən təsiri olmuşdur. Lakin, onun yüksək bilik səviyyəsi və musiqi həyatına sıx bağlılığı sayəsində Azərbaycanın müasir musiqişünaslıq təfəkkürünün formalaşmasında xüsusi rolu vardır.

A. Əliverdibəyov müxtəlif dünya xalqlarının mədəniyyəti əhatə edən «Musiqi tarixi» adlı sanballı əsərin müəllifi olmuşdur. O, xüsusilə XIX əsrin sonu XX əsrin əvvəllərində Qarabağın zəngin musiqi etnoqrafiyasını dəqiq cizgilərlə təsvir etmiş və bununla da bu sənətin yaxın keçmişdəki parlaq mənzərəsini yaratmışdır.

Bundan başqa bir çox qədim el havalalarının müasir dövrə çatdırılması üçün Azərbaycan folklorşünaslığı bu ziyalı insana minnətdar olmalıdır. İki cilddən ibarət «Azərbaycan xalq mahnıları» məcmuəsində nəşr olunmuş bir çox el havaları möhz Ağalar bəy Əliverdibəyovun oxumasından nota alınmış və bu fakt arxiv sənədləri ilə sübut olunmuşdur.

Təəssüf ki, görkəmli bəstəkar S. Rüstəmovun A. Əliverdibəyovun səsindən nota yazdığı bəzi nümunələr hələ indiyə qədər işıq üzü görməmişdir. Onların nəşri və araşdırılması milli musiqişünaslığımızın mühüm vəzifəsidir.

ŞUŞADA MUSIQİ TƏHSİLİ

Yusif Vəliyev, *musiqişünas*

250 illiyini qeyd etdiyimiz Şuşa şəhəri vətənimizin tarixində incəsənətimizin, ilk növbədə, poeziya və musiqimizin ən öncül mərkəzlərindən biri olmuş, haqlı olaraq onu «Qafqazın konservatoriyası» adlandırmışlar.

XIX əsrin ortalarında Azərbaycanın mədəni həyatındakı yüksəliş Şuşada da öz əksini tapır. Şuşada dram və musiqili teatr tamaşalarının oynanılması, poeziya və musiqinin birgə inkişafı musiqi təhsilinin qararlaşmasına zəmin yaradır.

XIX əsrin ikinci yarısında Şuşada Xarrat Qulunun və Molla İbrahimin musiqi məktəbləri fəaliyyətə başlayır: dini məqsəd daşımalarına baxmayaraq, buraya yaxşı səsi olan gənclər cəlb edilir, onlara muğamatın sirlərini öyrədilir. Xanəndəlik sənətinin inkişafında xüsusi

yer tutmuş bu məktəb mədəniyyət tariximizə Hacı Hüsü, Məşədi İsi, Sadıqcan, Əbdül Baqi Zülalov, Cabbar Qaryağdıoğlu, Keçəçioğlu Məhəmməd kimi sənətkarlar vermişdir.

Şuşada ilk musiqi texnikumu 1930-cu ildə təşkil olunmuş, onun direktoru Həmzə Əliyev olmuşdur. Görkəmli sənətkarımız S.Ələsgərov, Ə.Abbasov və b. ilk musiqi təhsilini bu texnikumda almışlar. 1948-ci ildə uşaq musiqi məktəbinə çevrilmiş bu texnikum 1974-ci ildə əvvəlki fəaliyyətini yenidən bərpa etmişdir. Hazırda Mir Möhsün Nəvvabın adını daşıyan Şuşa Musiqi Texnikumu Bakıda yerləşir. Burada forte-piano, xor dirijorluğu, musiqi nəzəriyyəsi, xanəndəlik və xalq çalğı alətləri şöbələri fəaliyyət göstərir. Texnikumun direktoru Eldar Əliyevin rəhbərliyi altında burada 80 nəfərə qədər müəllim çalışır, 150-yə yaxın tələbə təhsil alır. Onun tələbələri vaxtaşırı respublika müsabiqələrində və şəhərin mədəni-kütləvi tədbirlərində fəal iştirak edirlər.

Şuşada 1922-ci ildən bu günə kimi mədəni-maarif texnikumu və incəsənət məktəbi də fəaliyyət göstərir.

Musiqi təhsili sahəsində uşaq musiqi məktəblərinin də böyük rolu vardır. 7 musiqi məktəbi şəhərdə və kəndlərdə musiqi təhsilini genişləndirmişdir. Malıbəyli, Quşçular, Xəlifəli, Qala dərəsi və Xanallar kənd musiqi məktəbləri hal-hazırda Bakıda və Mingəçevirdə fəaliyyətlərini davam etdirirlər.

Adları musiqi mədəniyyətimizə qızıl hərflərlə yazılmış sənətkarlarımız - Üzeyir Hacıbəyov, Niyazi, Süleyman Ələsgərov, Əsrəf Abbasov, Əfrasiyab Bədəlbəyli, Bülbül, Rəşid Behbudov məhz Şuşa musiqi ocaqlarının yetirmələri olub, onun adını dünyaya tamitmişlər.

MÜNDƏRİCAT

▼ Camal Mustafayev. Şuşa şəhərinin yaranması və inkişafı....	3
▼ Rizvan Qarabağlı. Şuşa me'marlığı.....	4
▼ Əjdər Ağayev. Azərbaycanda təhsilin inkişafında Şuşa maarifpərvərlərinin yeri.....	5
▼ Şahnəzər Hüseynli. Türk dünyasının Şuşa mənşəli ictimai-siyasi xadimləri.....	6
▼ Qurban Bayramov. Qarabağ ədəbi mühiti.....	7
▼ İlham Rəhimli. Azərbaycan teatrının formalaşmasında Şuşa mühitinin rolu.....	8
▼ Cəlil Allahverdiyev, Rəhim Hüseynov. Qarabağ və elm.....	9
▼ Ramiz Zöhrabov. Ü.Hacıbəyov Azərbaycan professional musiqisinin banisidir.....	10
▼ Cəmilə Həsənova. Bülbül Azərbaycan professional vokal məktəbinin banisidir.....	11
▼ Nailə Rəhimova. Azərbaycan incəsənətində bədəlbəylilərin rolu	12
▼ Aydın Ziyadlı. Natəvan və musiqi.....	13
▼ Vaqif Əbdülqasimov. Mirzə Sadıq Əsəd oğlu müasir Azərbaycan tarının yaradıcısıdır.....	13
▼ Fəttah Xəlqzadə. Ağalar Əliverdiyevlərin musiqişünaslıq fəaliyyəti.....	14
▼ Yusif Vəliyev. Şuşada musiqi təhsili.....	15

“Şuşa - 250

FR 2001
196

**Elmi-praktik
konfransın tezisləri**

Texniki redaktor: İ.Məhərrəmov
Mətbəənin direktoru: Ə. Abbasov

Himayədarımız bir T, bir də RŞR-dir.

Yığılmağa verilib: 10.03.2001. Çapa imzalanıb: 12.03.2001. Formatı 60x84 1/16
Fiziki çap vərəqi 2. Şərti çap vərəqi 1,75. Ə'la növ kağız. Sifariş №94,

AzTU-nun mətbəəsində çap olunmuşdur.
Ünvan: Şəbbəzi küçəsi, 101
Tel: 97-74-31; 97-74-32.

613